

АНАЛІЗ ОРГАНІЗАЦІЇ ЖИТТЯ ОСОБИСТОСТІ З ТОЧКИ ЗОРУ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ

В умовах швидких змін суспільних відносин, на тлі суттєвого зниження рівня життя в значній частині населення стає особливо актуальною проблема самовизначення – побудови системи не стільки завданої, скільки самостійно збудованої системи ціннісних орієнтацій та адекватних їй способів організації власного життя.

Дія, що організує життя, розглянута нами як структурний елемент та одиниця аналізу діяльності з організації життя, виступає тим реальним психологічним механізмом, за допомогою якого людина здатна змінити своє життя відповідно до своїх життєвих цілей та цінностей.

У працях С.Л. Рубінштейна [1], К.О. Абульханової-Славської [2], О.В. Брушлінського [3], В.К.Каліна [4], В.І.Моросанової [5] здатність людини до організації власного життя пов'язується з вищими виявами людини як суб'єкта власного життя. Відродження інтересу до людини-суб'єкта власного життя, що спостерігається у вітчизняній психології протягом останніх десяти років, дозволяє говорити про формування напряму досліджень у галузі психології особистості. У роботах Л.В.Сохань [6], В.О. Татенка [7], Т.М. Титаренко [8], та багатьох інших, так чи інакше, порушені проблеми організації життя особистості чи людини як суб'єкта власного життя.

Як на погляд психолога, у контексті вивчення людини-суб'єкта життя, найбільший інтерес викликає виявлення тих дій, які можна визначити як дії з організації життя. Виділення складу цих дій та вивчення їхньої психологічної специфіки дасть змогу судити про організацію життя особистості як про специфічний вид діяльності, у психологічному аналізі якої можна

опиратися на методолого-теоретичні досягнення вітчизняної психології – діяльнісний підхід.

Ідея вивчення організації життя особистості як специфічного виду діяльності належить В.К. Каліну.

Спроби експериментального вивчення організації життя особистості робились однак насамперед, в аспекті дослідження життєвого шляху особистості. Цей напрям досліджень належить до подійно-біографічного підходу у вивченні життєвого шляху особистості. Основну тезу подійно-біографічного підходу коротко можна сформулювати так: *специфіка переживання суб'єктом подій свого життя визначає його психологічну долю.*

Б.Г. Ананьєвим [9] та його школою розроблено біографічний метод. Основною одиницею аналізу в ньому виступає подія як найпростіший елемент життєвого шляху особистості. Біографічний метод часто застосовується для створення психологічних автобіографій.

Як найбільш близька до предмета нашого дослідження виступає методика “Самоорганізація життя особистості” (СЖО), розроблена В.К. Каліним [4]. Методика СЖО орієнтована на вивчення рівня розвитку свідомих механізмів самодетермінації життя, які реалізуються в межах самосуб'єктних відносин. Дана методика дозволяє оцінити ефективність функціональних виявів психіки суб'єкта на трьох стадіях проходження життєво важливої проблемної ситуації: 1) при розпізнанні проблемної ситуації, 2) у ході аналізу та перетворюванні проблемної ситуації в завдання (етап формулювання задачі), 3) на етапі рішення задачі.

Подійно-біографічний підхід застосовується у прикладних цілях у

біодромальній теорії П. Ржичана [10]. В основі досліджень цих психологічних напрямів покладено уявлення про мультидисциплінарність, різноспрямованість та перервність життєвого шляху особистості.

Методи дослідження, що застосовуються у вивченні способів подолання людиною проблемних ситуацій життя, розробляються вченими, які працюють у галузі виявів феномена психологічного подолання ("coping behavior"), в іншому перекладі – самообладаючої поведінки. За формою ці методи являють собою відкриті та напівструктуровані інтерв'ю, експертні оцінки, багатошкальні опитувальники тощо. Найбільш відомі з них: опитувальники Дж. Амірхана (J. Amirkhan) [11] з 33-х пунктів, що характеризують стратегії психологічного подолання, методика Н. Хаана (N. Haan) [12] та опитувальник способів психологічного подолання Р. Лазуруса (R. Lazarus) та С. Фолкмана (S. Folkman) [13].

Виступаючи предметом нашого дослідження, дія, що організує життя, розглядається нами як одиниця аналізу діяльності з організації життя [14]. Ми вважаємо, що організація життя особистості складається й функціонує завдяки, як свідомим, так і несвідомим підструктурам психіки людини, проте наша позиція полягає в тому, що провідну роль у цих процесах відіграє свідомо активність суб'єкта. Організацію життя, в найзагальнішому вигляді, можна визначити як сукупність свідомо вироблених суб'єктом "стратегій життя" (К.О. Абульханова-Славська), яким підпорядкована мета його поведінки та діяльності в різних життєвих ситуаціях. Таким чином, діяльність з організації життя – це свідомо активність суб'єкта, спрямована на організацію власного життя.

Сам термін "діяльність з організації життя" диктує необхідність вивчення

цілісного життєвого процесу, до якого включено суб'єкт. Ми вважаємо, що психологічні ситуації, що складають цілісний життєвий процес, у найзагальнішому вигляді, можна підрозділити на ситуації повсякденності та проблемні ситуації життя.

У процесі вивчення поведінки суб'єкта в ситуаціях повсякденності було досягнуто поняття того, що специфіка свідомого формування дії з організації життя, у найбільш очевидному вигляді виявляється при зіткненні суб'єкта з проблемними ситуаціями – у даному контексті – із ситуаціями, пов'язаними з виникненням певних життєвих труднощів. Така специфіка, на думку В.К. Каліна, виражається у здатності суб'єкта, по-перше, взагалі, знаходити проблемну ситуацію; по-друге, піднімати її до рангу задачі, яку необхідно вирішити, і, по-третє, власне, – вирішувати дану проблемну ситуацію.

Проблемні ситуації, на відміну від ситуацій повсякденності, завдяки, певним, аксіологічним, гносеологічним і праксіологічним характеристикам, виступають для суб'єкта тією чи тією мірою як стресогенні. Крім того, проблемна ситуація, як правило, має елемент новизни для суб'єкта деяких зовнішніх умов даної ситуації. І нарешті, ще одна важлива характеристика проблемної ситуації – це невизначеність стосовно можливого варіанта дій, які суб'єкт повинен уживати з метою найбільш ефективного її подолання.

Як відомо, існують різні способи подолання проблемних ситуацій, проте згідно з предметом нашого дослідження, необхідне вивчення тих із них, які можуть розглядатись як дія, що організує життя. Розв'язання суб'єктом проблемної ситуації, що будується на основі певного інтервалу цілей і цінностей, заданих свідомо

розробленою стратегією життя, може виступати як критерій того, що подолання проблемної ситуації здійснено за допомогою дії, що організує життя.

У структурі проблемної ситуації, виділяють об'єктивні та суб'єктивні елементи ситуації. За поняттям об'єктивних елементів проблемної ситуації, закріпилося значення зовнішніх обставин, зовнішніх умов, якими виступають як фізичне та соціальне оточення. Під суб'єктивними елементами ситуації розуміють будь-який компонент об'єктивної ситуації, що сприймається людиною і, отже, наділений нею тим чи іншим суб'єктивним змістом.

Вивчення психології дії, що організує життя, вимагає визначення психологічних механізмів, за допомогою яких об'єктивні елементи середовища сприймаються суб'єктом як такі, що зумовлюють виникнення проблемної ситуації. На наш погляд, як такі механізми можуть розглядатися "суб'єктивні відносини особистості" (В.Н. Мясіщев) [15].

Суб'єктивні елементи проблемної ситуації, у знятому вигляді, подані в сукупності суб'єктивних відносин до об'єктивних елементів середовища. Дія, що організує життя, з боку внутрішньої психічної діяльності, вистроюється суб'єктом на основі суб'єктивних відносин, оскільки суб'єктивні відносини, в кінцевому результаті, визначають конкретні вчинки та дії, суб'єкт, організуючи власне життя, здійснює рефлексію змісту суб'єктивних відносин, необхідну для здійснення їхньої регуляції згідно з принципом максимального втілення змісту життя. При цьому суб'єкт, по суті, вистроює своє ставлення до відносин, унаслідок чого ми вважаємо, що така регуляція здійснюється на рівні самосуб'єктивних відносин.

Таким чином, дія, що організує життя, – це активність, яка виникає у процесі знаходження суб'єктом проблемних ситуацій життя, спрямована на їх подолання, яке з боку зовнішньої практичної діяльності здійснюється згідно із принципом максимальної ефективності, і з боку внутрішньої психічної діяльності – згідно із принципом максимального втілення сенсу життя.

Як процесуально-динамічні аспекти дії, котра організує життя, ми розглядаємо такі: 1) особливості її формування в *потенційній* проблемній ситуації, 2) специфіку її реалізації в *актуальній* проблемній ситуації; 3) характеристики її завершення в *постактуальній* проблемній ситуації.

Потенційну проблемну ситуацію ми пов'язуємо з *етапом формування* дії з організації життя. Дія, що організує життя, у структурі потенційної проблемної ситуації виконує функцію планування, яка полягає у свідомому моделюванні суб'єктом можливих зв'язків об'єктивних і суб'єктивних елементів проблемної ситуації та відповідно до них – вироблення адекватної для кожної з них послідовності дій, спрямованих на розв'язання проблемної ситуації.

Актуальна проблемна ситуація характеризує безпосередньо *етап реалізації* дії, що організує життя. Специфіка дії, що організує життя, на даному етапі полягає в тому, що воно розгортається безпосередньо в процесі подолання суб'єктом проблемної ситуації, на основі виробленого раніше плану дій (стратегії), зміст якого може змінюватися залежно від конкретних умов актуальної проблемної ситуації.

І нарешті, *постактуальна* проблемна ситуація характеризує *етап закінчення* дії, що організує життя. Специфіка дії, що організує життя, на даному етапі полягає в тому, що вона протікає вже після подолання суб'єктом

актуальної проблемної ситуації, здійснюючи зворотний зв'язок на основі інформації про результати даної дії.

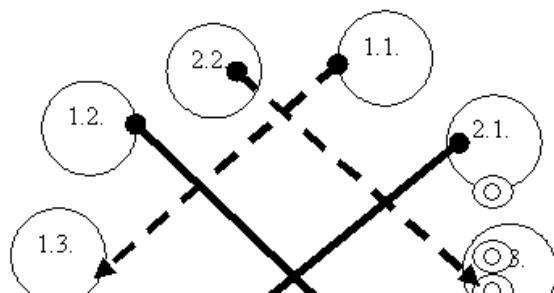
Проаналізуємо результати емпіричного дослідження. Загальна кількість випробуваних, що відповіли на питання методики “Вивчення дій з організації життя” (ДОЖ), склала 242 особи, з яких 69 осіб – студенти денних відділень ВНЗ м. Сімферополя, 63 особи – безробітні, 56 осіб – військовослужбовці, 54 особи – бізнесмени. Вік випробуваних склав від 18 до 57 років.

1. Кількість випробуваних, що показали низькі результати з усіх видів ДОЖ (від 0 до 15 балів) склала 32 особи ($\approx 13\%$ від вибірки), з них 16 осіб – безробітні, 7 осіб – студенти, 8 осіб – військовослужбовці та 1 особа – бізнесмен (пізніше, під час бесіди, з'ясувалося, що ця людина переживає важку особисту кризу). У даній групі випробуваних 23 особи мають середню, середню спеціальну та незакінчену вищу освіту. Ці випробувані мають високі показники (від 30 до 40 балів) за шкалою виразності проблемних ситуацій. Таким чином, серед випробуваних, що показали низькі кількісні показники з усіх видів дій та високий ступінь виразності проблемних ситуацій життя з організації життя, багато людей невлаштованих у матеріальному та професійному відношенні (серед них найбільша кількість безробітних).

2. Кількість випробуваних, що показали високі результати (від 30 до 40 балів) з усіх видів ДОЖ склала 42 особи ($\approx 17\%$ від вибірки), з них 26 осіб – бізнесмени, 9 осіб – студенти, 5 осіб – військовослужбовці та 2 особи – безробітні (пізніше, під час бесіди

з'ясувалося, що ці люди недавно втратили роботу, за обставинами, які мало залежали від них, однак вони мобілізували всі свої сили на пошуки роботи, і на те, щоб ця подія якомога найменше вплинула на інші сфери їхнього життя). У цій групі випробуваних виявлено низький ступінь виразності проблемних ситуацій життя. Таким чином, широкий спектр і висока частота представленості у формах взаємодії суб'єкта зі світом дій з організації життя, як правило, корелюють, з його успішністю як у професійному, так і соціальному плані.

3. Виявлені стійкі кореляційні зв'язки між різними ДОЖ за ступенем представленості та їхньому співвідношенню під час подолання суб'єктом ПС. Так, у випробуваних, що набрали середні (від 20 до 30) та високі (від 30 до 40) бали з такого виду ДОЖ як 1.2. (див. класифікацію, наведену вище) спостерігається близьке за кількістю балів значення ДОЖ – 1.4., а також ДОЖ, що належать до іншого виду – 2.1. і 2.4., тоді як за іншими видами ДОЖ ці ж самі випробувані набрали низькі кількісні показники (від 0 до 10 балів). Різні види ДОЖ порівнювались за індивідуальними показниками випробуваних за допомогою критерію рангової кореляції R Спірмена. Для першого виду дій: 1.2. і 1.4., $R = 0,631567$ ($p < 0,01$) ($N = 51$). Для другого виду дій: 2.1. і 2.4., $R = 0,703073$ ($p < 0,05$). Друга пара кореляцій спостерігається в тих самих випробуваних, які набрали низькі бали з першого виду дій: 1.1. і 1.3., $R = -0,525342$ ($p < 0,01$). З другого виду дій 2.2. і 2.3., $R = -0,488144$ ($p < 0,01$). Дані кореляційної залежності, подані на мал.1. у вигляді кореляційних плеяд.

Мал.1. Кореляційні плеяди, що відображають залежності, між парами ДОЖ:
1.2., 1.4.
та 2.4., 2.1., а також 1.1., 1.3. та 2.2., 2.3

Друга група кореляцій подана таким чином: у випробуваних, що набрали середні та високі бали з такого виду ДОЖ як 1.1., спостерігається близьке за кількістю балів значення ДОЖ 1.3., а також ДОЖ, що належать до іншого виду – 2.2. і 2.3, тоді як за іншими видами ДОЖ (1.2., 1.4., 2.1., 2.4.) ці ж самі випробувані набрали низькі кількісні показники (від 0 до 10 балів). Для першого виду дій 1.1. і 1.3. $R = 0,541276$ ($p < 0,05$) ($N = 63$). Для другого виду дій 2.2. і 2.3. $R = 0,798893$ ($p < 0,01$). Друга пара кореляцій у тих же випробуваних, що набрали низькі бали по 1.2. і 1.4., а також по 2.1. і 2.4. видів ДОЖ. З першого виду ДОЖ 1.2. і 1.4. $R = -0,564165$ ($p < 0,01$). З другого виду ДОЖ (2.1. і 2.4.): $R = -0,572297$ ($p < 0,001$). Дані кореляційної залежності подані на мал. 2 у вигляді кореляційних плеяд.

Таким чином, у нашій класифікації можна виділити два відносно незалежних блоки ДОЖ, котрі можуть служити основою для типології подолання проблемних ситуацій життя.

Перший блок ДОЖ складають дії з планування, адаптації, аксіологічного оцінювання та резюмування під час подолання проблемних ситуацій життя. Випробувані, які показали

високі кількісні показники з цих видів ДОЖ, але низькі за діями, що складають другий блок (ДОЖ з пошуку інформації, з розв'язання актуальної ПС, з емоційно-вольовою регуляції та з дезактивації) схильні до планування, яке ґрунтується на суб'єктивних перевагах, а не на об'єктивній інформації, схильні до аксіологічного оцінювання та резюмування ПС, однак при цьому, спираються не на об'єктивні факти, але на суб'єктивне тлумачення ситуації на свою користь. Ці випробувані виявляють більшу активність в оцінюванні проблемної ситуації, ніж у її безпосередньому розв'язанні. Цей тип подолання ПС можна позначити як адаптивно-оцінний.

Випробувані, що набрали низькі бали з першого блоку ДОЖ, але високі з другого орієнтовані на пошук об'єктивної інформації про ПС і здатні швидко змінити програму дій при зміні зовнішніх умов ПС. У цих випробуваних діагностована здатність до саморегуляції за допомогою емоційно-вольової регуляції та дезактивації функціональної структури психіки (термін В.К. Каліна). Цей тип подолання ПС можна позначити як регуляторно-перетворювальний. Примітно, що випробувані, які належать до даного типу подолання

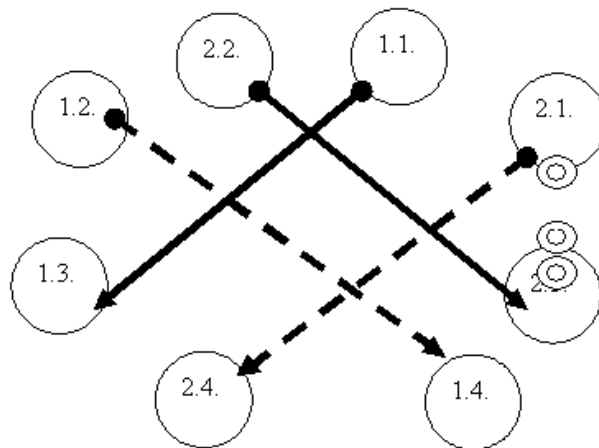
ПС, показали більш низькі показники за шкалою виразності проблемних ситуацій життя, ніж випробувані, які належать до адаптивно-оцінного типу.

4. Із загальної кількості випробуваних 51 особа набрали середні та високі бали з першого блоку дій (1.2., 1.4., 2.1., 2.4.) (тут ми спостерігаємо кореляцію між 1.2. і 1.4. – коефіцієнт рангової кореляції Спірмена $R = 0,631567$, а між 2.1. і 2.4. – коефіцієнт рангової кореляції Спірмена $R = -0,525342$) і дуже низькі за другим (1.1., 1.3., 2.2., 2.3.) (тут корелює 2.2. і 2.3.: $R = 0,798893$ і 1.1. і 1.3.: $R = -0,488144$). Серед цих випробуваних 7 осіб – військовослужбовці, 4 – безробітні, 11 – студенти і 29 – бізнесмени.

5. Молоді особи у віці від 18 до 25 років, як правило, мають високі кількісні показники з дій, що організують життя (ДОЖ), з вираженою зовнішньою компонентою (перший вид дій) і порівняно низькі показники з ДОЖ, із вираженою внутрішньою компонентою (другий вид дій).

6. У період зрілості від 25 до 45-55 років спостерігається відносно рівна представленість ДОЖ як першого, так і другого виду.

7. За результатами даного дослідження не було виявлено значущих кореляційних зв'язків між різними видами ДОЖ у людей старше 55 років.

Мал. 2. Кореляційні плеяди, що відображають залежності, між парами ДОЖ: 1.1., 1.3. і 2.2., 2.3., а також 1.2., 1.4. і 2.1., 2.4

Висновки. Організація життя особистості складається із свідомих і несвідомих детермінант, що виходять від самого суб'єкта. Виділивши як предмет нашого дослідження дію, що організує життя, ми обмежуємося вивченням свідомих детермінант організації життя особистості, тому що, за визначенням, дія – це процес підпорядкований свідомій меті. Дія з організації життя виступає як

структурний елемент та одиниця аналізу діяльності з організації життя. Відповідно до цього було подано визначення поняття діяльності з організації життя, з'ясоване її місце в системі взаємодії людини зі світом, а також виділено її предмет і системоутворюючий фактор. Дія з організації життя, в найбільш явному вигляді виявляється у процесі подолання суб'єктом проблемних

ситуацій, зумовлених його актуальними життєвими труднощами. У зв'язку з цим нами було подано

визначення проблемної ситуації та виділено її основні характеристики.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Рубинштейн С.Л.* Бытие и сознание. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – 328 с.

2. *Абульханова-Славская К.А.* Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.

3. *Брушлинский А.В.* Деятельность субъекта и психическая деятельность // Деятельность: теория, методология, проблемы. – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1990. – 366 с.

4. *Калин В.К.* Анализ самоорганизации и самодетерминации активности личности с позиций системного подхода // Наука і освіта. – 1999. – № 1-2. С. 45 – 48.

5. *Моросанова В.И.* Индивидуальный стиль саморегуляции: феномен, структура и функции в произвольной активности человека. – М.: Наука, 1998.

6. Жизнь как творчество / Отв. Ред. Л.В. Сохань, В.А. Тихонович. – К.: Наукова думка, 1985. – 303 с.

7. *Татенко В.А.* Психология в субъектном измерении. Монография. – К.: «Просвіта», 1996. – 404 с.

8. *Титаренко Т.М.* Життєвий світ особистості: структурно-генетичний
Подано до редакції 20.06.06

підхід / Автореф. дисерт. на здобуття наукового ступеня доктора психол. наук. – Київ, 1994. – 48 с.

9. *Ананьев Б.Г.* Психологическая структура человека как субъекта // Человек и общество. – Вып. 2. – Л.: ЛГУ, 1967. – 249 с.

10. *Ржичан П.* Возможности биодромальной диагностики личности // Психодиагностика в соц. странах: Психодиагностический бюллетень. – Т.1.–1983. – Вып. 8.

11. Amirkhan J.H. A factor analytically derived measure of coping: The Coping Strategy Indicator. N.Y., 1988.

12. Naan N. Coping and Defending. N.Y., 1977.

13. Lazarus R.S., Folkman S. Stress, appraisal, and coping. N.Y., 1984.

14. *Колесников Є.* Організація життя особистості // Соціальна психологія. - 2006. - № 2 (16). - С.97-103

15. *Мясищев В.Н.* Психология отношений: Под редакцией А.А. Бодалева / Вступительная статья А.А. Бодалева. – М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. – 356 с.

РЕЗЮМЕ

Действие, организующее жизнь, рассматривается в статье в качестве структурного элемента и единицы анализа деятельности по организации жизни и, по мнению автора, может выступать тем реальным

психологическим механизмом, посредством которого человек способен изменить свою жизнь в соответствии со своими жизненными целями и ценностями.

SUMMARY

The act organizing one's own life is considered in the article as an element of analysis of activity in life organization. The author supposes that it can be a real psychological mechanism through which a subject is able to change his\ her life in accordance with his\ her life's goals and values.